

Żerelik, Rościsław

Źródła do dziejów medycyny śląskiej w Archiwum Państwowym we Wrocławiu

Medycyna Nowożytna 1/1, 147-152

1994

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Rościsław Żerelik

Wrocław

Źródła do dziejów medycyny śląskiej w Archiwum Państwowym we Wrocławiu

W okresie powojennym prace dotyczące dziejów medycyny śląskiej należą do rzadkości. Przyczyn tego stanu rzeczy jest kilka, wśród nich fakt, że ta dziedzina nauk historycznych to pogranicze dwóch nauk – historii i medycyny, mała liczba wydanych źródeł archiwalnych i bibliotecznych, problemy językowe i paleograficzne, a także trudności w dotarciu do archiwaliów ze względu na niewielką ilość opublikowanych informatorów archiwalnych.

W dotychczasowych badaniach rzadko opierano się na źródłach nowych, nieznanach. Wykorzystywano informacje już znane z prac wcześniejszych, powtarzając przy okazji zawarte w nich nieścisłości. Stąd też wydaje się niezbędne rozpoczęcie systematycznej kwerendy w archiwach i bibliotekach dotyczącej źródeł do dziejów medycyny śląskiej, które w przyszłości mogą się stać podstawą licznych prac źródłowych, a w efekcie końcowym monografii na ten właśnie temat.

W chwili obecnej historyk medycyny powinien dążyć do odnalezienia znanych w okresie przedwojennym źródeł i ich wery-

fikacji, tak pod względem wiarygodności, jak i stanu zachowania. Następnym celem jaki winien sobie stawiać jest poszukiwanie źródeł nowych, dotychczas niewykorzystanych. Oczywiście prace takie wymagają od historyków medycyny znajomości archiwów i bibliotek i ich zawartości. W tym względzie powinien korzystać z pomocy archiwistów i bibliotekarzy, którzy mogą wskazać podstawowe kierunki poszukiwań, zespoły archiwalne i charakter znajdujących się tam materiałów archiwalnych.

Do największych archiwów w Polsce należy Archiwum Państwowe we Wrocławiu. Gromadzi ono wraz ze swymi oddziałami w Jeleniej Górze, Legnicy, Wałbrzychu i Kamieńcu Ząbkowickim blisko 18000 metrów bieżących akt, a wśród nich ok. 60000 dokumentów pergaminowych i papierowych oraz 100000 map i planów. Poruszanie się w takim gąszczu dla osoby nie znającej specyfiki i zasobu Archiwum jest więc bardzo utrudnione. Stąd też korzystając z uprzejmości Redakcji Studiów nad Historią Medycyny podjąłem się sukcesywnego publikowania na jego łamach artykułów informujących o źródłach do dziejów medycyny śląskiej w Archiwum Państwowym we Wrocławiu. Ponieważ problemowe zaprezentowanie bogatego śląskiego materiału archiwalnego nie jest w obecnej chwili możliwe, stąd też źródła będą omawiane w ramach poszczególnych zespołów, z zachowaniem porządku tematycznego (akta władz samorządowych, państwowych, kościelnych itd.) oraz chronologicznego. Oczywiście z góry trzeba się zastrzec, że nie jest możliwe odnalezienie wszystkich materiałów dotyczących interesującej nas problematyki, bowiem często ciekawe źródła umieszczone są w poszytach nie mających nic wspólnego z medycyną. Podstawą kwerendy będą tytuły poszczególnych poszytów oraz treść dokumentów, ale także źródła, w których problematyka medyczna występuje dość rzadko (np. księgi ławnicze itp.), ale jest bardzo ważna, ze względu na małą liczbę źródeł z danego okresu (np. średniowiecze).

Prezentowanie archiwaliów śląskich dotyczących medycyny rozpocznę od przeglądu zespołu *Akta miasta Wrocławia*.

Akta miasta Wrocławia (cz. I)

Zespół akt byłego Archiwum Miasta Wrocławia (*Stadtarchiv*) należy do największych we wrocławskim Archiwum. Składa się z kilku działów: dokumenty, materiały luźne, księgi, akta (stara i nowa registratura) oraz plany¹.

¹ Ogólny przegląd zawartości zespołu wraz z zarysem dał A. Dereń, *Akta m. Wrocławia 1221–1945 (zestawienie grup rzeczowych)*. „Sobótka” R. 1979, 3, s. 421–436.

Dział dokumentów (od 1221 r.) liczy kilkanaście tysięcy jednostek archiwalnych, uporządkowanych chronologicznie. Wśród nich znajdujemy także dyplomy dotyczące medycyny, a zwłaszcza ze szpitala Św. Elżbiety (fundacja). Wiele z nich to fundacje i zapisy mieszczańskie na rzecz szpitali i kościołów przyszpitalnych.

Najciekawsze jednak informacje znajdują się w dziale ksiąg (1287–1941), ze względu na fakt, że pewne procesy zachodzące np. na polu opieki społecznej możemy śledzić nawet na przestrzeni kilkuset lat. Na czoło wysuwają się tutaj księgi ławnicze (G 1). Systematyczny rekonesans przeprowadzony w księgach obejmujących okres 1345–1350 przyniósł obiecujące rezultaty. Regularnie w ciągu roku poświadczane są transakcje kupna-sprzedaży lub inne zawierane przed ławą miasta Wrocławia przez miejscowych lekarzy i aptekarzy. Pozwalają one na podjęcie badań poświęconych pozycji majątkowej tej grupy zawodowej w mieście, a także rozmaitych sondaży socjologicznych.

Informacje interesujące nas znajdują się także w innych księgach (ingrosacyjne, hipoteczne, miejskie księgi wpisów, *libri magni* i inne). Na uwagę zasługuje jedna z ważniejszych ksiąg miejskich z XIV w. tzw. *Laurentius Nudus*, zawierające wiadomości o dochodach szpitala Św. Ducha (G 4). Nieco danych znajduje się w księgach z działu E. W tomie E 22 (*Singularia Wratislaviensia D. A. Assigiti*) zapisane są m.in. przywileje szpitala dla biednych. W księdze E 2,8 znajdują się wiadomości o szpitalu Św. Bernardyna, a w tomach E. 25,3 (fol. 43) i E 25,4 (fol. 490) materiały szpitala Św. Ducha i komendy szpitala Ciała Chrystusowego (z XVI w.). Księgi z tych działów wymagają jednak bardzo szczegółowych przeglądów. Pewnym ułatwieniem są tutaj księgi indeksowe sporządzone przez archiwistów wrocławskich w XVII w., np. B 30, umożliwiające odszukanie danych znajdujących się niegdyś w byłym archiwum miejskim.

W dziale Q ksiąg archiwum miasta Wrocławia (1430–1920, 4668 jednostek archiwalnych) zgromadzono archiwa byłych szpitali. Bardzo bogate materiały zachowały się zwłaszcza po szpitalach Św. Ducha, Św. Bernardyna, Św. Trójcy, 11000 Tyśięcy Dziewic, Św. Hieronima, dziecięcym Św. Grobu i innych. Zbiór archiwaliów byłego szpitala p.w. Św. Ducha otwierają wykaz archiwaliów z lat 1642–1644 (Q 1) oraz kopiarz dokumentów z XVII w., zawierający m.in. kopie dyplomów dotyczących fundacji szpitala, jego praw do rybołówstwa, osiemnastu wsi szpitalnych, czynszów miejskich i weksli (Q 2). W księgach Q 4 i Q 6 znajdują się koncepty pism dotyczących szpitala w XVI–XVII w., a wśród nich sprawozdanie o jego stanie w czasie

wojny trzydziestoletniej (1635 r.). Bardzo interesującą jest księga Q 13, zawierająca imienne wykazy osób zmarłych w szpitalu w latach 1681–1691.

Gospodarkę finansową szpitala możemy badać w oparciu o szereg archiwaliów pochodzących z XVI–XIX w. Jednostka o sygnaturze Q 15,1-3 zawiera dane dotyczące wsi szpitalnych z lat 1553–1567. Wykaz kosztowności, ksiąg i naczyń z kościoła i szpitala Św. Ducha z lat 1571–1587 zapisany został w księdze Q 19. Serie ksiąg Q 20,1-7 (z lat 1513–1527), Q 28 (z lat 1430–1437), Q 29,1-3 (z lat 1497–1529), Q 30,1-23 (z lat 1586–1662), Q 31 (1576–1578), Q 32,1-3 (ok. 1600 r.), 35,1-2 (1645–1650), Q 36–38 (1648–1658, 1690–1699) zawierają natomiast listy czynszów szpitala z miasta i dóbr ziemskich. Dochody i wydatki szpitala zgrupowane są w księgach Q 21,1-313 (z lat 1543–1905), Q 22,1-18 (z lat 1588–1607) i Q 23,1-19 (1588–1607). Dwie jednostki dotyczą spraw budowlanych (Q 42 [1563–1568], Q 47 [1814 r.]).

Wiele archiwaliów dotyczy także szpitala Św. Bernardyna. Sprawy rachunkowe, wykazy czynszów, informacje o dokumentach szpitalnych znajdują się w jednostkach Q 60, 61,1-2 (z lat 1638–1641, 1659–1678, 1694–1714). W jednostce z 1822 r. (Q 66) zawarte są dane związane z jubileuszem 300-lecia szpitala. Wykazy zawartości archiwum szpitalnego (dokumenty i księgi) oraz biblioteki z XVII w. znajdują się pod sygnaturami Q 74–75,1-3. W księgach konceptów (Q 77,1-2) z lat 1604–1665 i kopiażu szpitalnym (Q 78) z XVII w. zapisano natomiast wiele dokumentów związanych ze sprawami finansowymi i czynszowymi oraz archiwum i biblioteką szpitalną. Następną serią ksiąg z XVII w. (Q 79, 80,1-10, 82,1-4) dotyczy legatów na rzecz szpitala oraz rozdziału pieniędzy i środków żywności. Problematyka umiarkowości w szpitalu Św. Bernardyna znalazła swoje miejsce w jednostkach Q 83–84, 86 (z lat 1633–1665, 1693–1769).

Pod sygnaturą Q 91 znajduje się wykaz ruchomego majątku szpitala od 1579 r. do 1667 r. Kilkaset ksiąg dotyczy rachunków szpitalnych od XVI w. do 1906 r. (Q 100,1-203, 100a,1-70, 101,1-15). Budownictwo szpitalne z lat 1655–1674 i przebudowa szpitala w l. 1871–1873 znajduje swoje odzwierciedlenie w jednostkach Q 114 i Q 116,1-4. Dochody szpitala w XVI–XVII w. pochodzące z kolektki zapisane zostały w księgach Q 118–119.

Dalsza partia materiałów archiwalnych z działu Q także dotyczy tych dwóch szpitali. Są tu zarządzenia z XVII w. (W 131), tzw. *Memorialbuch* z lat 1571–1573 (Q 132), wykazu dokumentów szpitala Św. Bernardyna z 1588 r., a także dochody szpitali z XVI–XVII w. (Q 140,1-3, 142).

Szpitala Św. Trójcy dotyczy nieco mniej ksiąg, ale część z nich pochodzi z XV wieku. Są nimi; rejestr dochodów z lat 1486–1487 (Q 150) i *Matricula omnium privilegiorum (...) hospitalis s. Trinitatis* z 1453 r. zawierająca także zapisy dotyczące czynszów miejskich i statut szpitala z 1416 ro. (Q 154,1-2). Wiele jednostek dotyczy rachunków szpitalnych (Q 152,1-172 z lat 1590–1906) i zagadnień budowlanych (Q 153,1-4 z lat 1824–1826). Pod sygnaturą Q 158a zachował się natomiast *Ordnungk* z 1701 r.

Bogata dokumentacja archiwalna zachowała się także po szpitalu 11000 Tysiędzy Dziewic. Bardzo cenne są zwłaszcza instrukcje i zarządzenia dotyczące szafarzy szpitalnych, sióstr, grabarza (Q 179, 172, 177 z lat 1715, 1797). Dwie jednostki dotyczą sporu, jaki szpital toczył w 1710 r. z klasztorem Św. Wincentego o plac (Q 176–176a). Ciekawe materiały znajdujemy też w księgach Q 180,1-4, np. diariusz dotyczący administrowania szpitalem w latach 1700–1810. Inwentarze majątku i utensyliów kościelnych z lat 1670, 1675, 1700 spisane są w jednostkach Q 182,1-2.

Wykazy archiwalne i kopiarze z XV–XVIII w. (Q 184–185) rejestrują materiały często dziś już nie zachowane. Stąd też należy na tego typu źródła zwracać szczególną uwagę. Posiadają one niekiedy także informacje związane bezpośrednio z tytułem. I tak w księdze Q 184 zapisani zostali zarządcy szpitala z lat 1411–1798. Serie ksiąg Q 186, 188,1-91, 188a,1-70 z lat 1650–1906 dokumentują gospodarkę finansową szpitala. Dwie jednostki związane są z zagadnieniami budowlanymi (Q 196b, 1, 201).

Materiały archiwalne z byłego archiwum szpitala Św. Hieronima dotyczą jedynie jego dochodów i wydatków (Q 215, 217, 220,1-185). Pochodzą one z lat 1612–1906.

Nieco więcej archiwaliów o różnorodnej treści dotyczy szpitala dziecięcego p.w. Grobu Św. Zachował się maszynopis historii szpitala autorstwa Fritza Bräuera z 1921 r. (Q 231). Następna partia ksiąg odnosi się do długów szpitala (Q 231,1-2) w latach 1622–1668, czynszów z XV–XVIII w. (Q 234,1-2, Q 234a,1-2) i legatów (Q 235 z lat 1839–1840). Pisma magistratu wrocławskiego z lat 1812–1845 zapisane są w jednostce Q 235a,1-2. W księdze Q 238 obejmującej okres od 1634 r. do XIX w. znajdują się informacje historyczne, rejestry dochodów z wesel oraz wykazy przyjętych dzieci. W dalszych księgach rejestrowano sprawy rachunkowe (Q 240,1-230 z lat 1669–1906), biblioteczne (Q 240b z lat 1816–1905) oraz budowlane (Q 241 z lat 1848–1851).

Wśród materiałów archiwalnych gminy ubogich znajdujemy także dokumentację szpitali Wszystkich Świętych i Św. Hioba (Q 255, Q 282,1-187, Q 284,1-292). W jednostce Q 285,1-282 prowa-

dzono natomiast w latach 1824–1906 rachunki Kasy Chorych szpitala Wszystkich Świętych. Spośród archiwaliów byłego archiwum tego szpitala zachowały się jeszcze akta budowlane z XIX w. (Q 285a), rachunki aptek miejskich i szpitalnych (Q 286,1-88), instrukcje i zarządzenia z XVII w. (Q 300–303), a wśród nich także informacje o lekarzach miejskich.

Na uwagę zasługują resztki dokumentacji z lat 1849–1866 szpitala chorych na cholera (Q 333,1-3), a także szereg ksiąg odnoszących się do majątku ziemskiego szpitali wrocławskich (Q 340–390) z XVI–XX w.

Ostatnie księgi działu Q dotyczą fundacji. Wśród nich znajdują się też materiały instytucji opiekuńczych, np. domu chorych umysłowo (Q 452,1-20) z lat 1888–1906, mieszczańskie szpitala katolickiego Św. Anny z lat 1821–1906 (Q 500,1-70), domów chorych fundacji Loescha (Loesch'sche Krankenhaus), Wenzel-Hanke'go, szpitala Wilhelma-Augusty (klinika) z XIX w. (Q 520, 660, 670–673).

W aktach tzw. starej registratury materiały dotyczące medycyny wrocławskiej zgrupowane są przede wszystkim w sekcjach XII i XV. Pochodzą one już z czasów pruskich (od 1742 r.). Podobnie jak poprzednio dotyczą one głównie szpitali i majątków szpitalnych (sygn. 1312–1317 z lat 1742–1800). Szczególnie dużo akt odnosi się do szpitala Wszystkich Świętych, Św. Bernardyna, Św. Ducha, 11 Tysięcy Dziewic. Zawierają one m.in. dane o legatych i darowiznach (np. sygn. 1379–1390 z lat 1773–1838; 1474–1494 z lat 1747–1807). Dużo materiałów poświęconych jest także problematyce personalnej (obsadzanie stanowisk urzędniczych w szpitalach) (sygn. 1416–1442; 1473). Wiele akt dokumentuje straty poniesione przez szpitale podczas wojen śląskich i napoleońskich oraz klęsk żywiołowych (sygn. 1456, 1528–1536 z lat 1750–1807). W czasie wojen napoleońskich powstało we Wrocławiu kilka lazaretów wojskowych, m.in. francuski (sygn. 1637 z 1813 r.) i pruski (sygn. 1641–1642 z 1813 r.).

Interesujące materiały zachowały się także w sekcji XV. Jedną z ważniejszych jednostek jest poszyt zawierający dane o funkcjonującym we Wrocławiu szpitalu żydowskim (sygn. 1795 z lat 1760–1839 razem z planami). Działalność Kolegium Medycznego w latach 1745–1766 udokumentowana jest w tomie o sygn. 1823. Do ważnych rzeczy należy też wykaz źródeł zdrowotnych na Śląsku i w Hrabstwie Klodzkiem z lat 1777–1805 (sygn. 1825) oraz informacje o lekarzach, chirurgach, aptekarzach, stomatologach, laborantach i położnych miejskich w latach 1783–1791 (sygn. 1827).